

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології

ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

С. Станіславова
«30» серпня

Людмила СТАНІСЛАВОВА

2024 р.

СИЛАБУС

Навчальна дисципліна «*Історія української мови*»

Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Українська мова і література»;
«Філологія. Українська мова і література»

Рівень вищої освіти **перший (бакалаврський)**

Загальна інформація

Позиції	Зміст інформації
Викладач	Денисюк Василь Вікторович
Профайл викладача	https://ukr.khmnu.edu.ua/denysyuk-vasyl-viktorovych/
Е-mail викладача	dvv2812@gmail.com
Контактний телефон	093-486-20-30
Сторінка дисципліни в ІСУ	https://msn.khnu.km.ua/course/view.php?id=1065
Консультації	Очні: вівторок, 6 пара, 4-420; онлайн: за необхідністю і попередньою домовленістю

Характеристика дисципліни

Статус дисципліни	Форма навчання	Курс	Семестр	Загальний обсяг		Кількість годин							Вид семестрового контролю	
				Кредити ЄКТС	Години	Аудиторні заняття				Індивідуальна робота студента	Самостійна робота студента, в т.ч. ІРС	Курсова робота	Залік	Іспит
						Разом	Лекції	Лабораторні роботи	Практичні заняття					
О	Д	2	3	4	120	51	17	–	34	–	69	–	–	+

Анотація дисципліни

Навчальна дисципліна «Історична граматики української мови» присвячена вивченню історичної граматики як частини історії української мови.

Пререквізити – старослов'янська мова, сучасна українська мова, вступ до мовознавства, практичний курс української мови. **Кореквізити** – історія української мови, стилістика української мови, українська діалектологія, теорія і практика філологічних досліджень.

Мета і завдання дисципліни

Мета дисципліни. Ознайомити студентів з основними процесами розвитку української мови на різних системних рівнях.

Завдання дисципліни. Надати студентам знання і практичні навички з мовно-історичного аналізу української мови на різних етапах її розвитку.

Очікувані результати навчання

Студент, який успішно завершив вивчення дисципліни, має *знати*: періодизацію розвитку української мови; основні відомості зі становлення історії української мови як науки і навчальної дисципліни; фонетичну систему української мови на різних етапах її розвитку; формування морфологічних засобів української мови; лексико-граматичні класи слів і їх граматичні категорії в староукраїнській мові; історію формування граматичних значень і граматичних категорій мовних одиниць різних класів сучасної української мови; особливості синтаксичної системи української мови в діахронії; *читати* тексти староукраїнською мовою, *перекладати* сучасною українською літературною мовою; *аналізувати* фонетичні явища, відображені в українських писемних пам'ятках; *давати історичний коментар* фонетичних, морфологічних, синтаксичних процесів, відображених на сучасному етапі розвитку української мови; *виконувати морфологічний аналіз* різних частин мови; *виконувати синтаксичний аналіз* простих і складних речень, зафіксованих в українських писемних пам'ятках.

Тематичний і календарний план вивчення дисципліни Тематичний план дисципліни для студентів *денної* форми навчання

№ тижня	Тема лекції	Тема практичного заняття	Самостійна робота		
			Зміст	Год.	Л-ра
1	Вступ. Історія української мови як наукова дисципліна.	Вступ. Історія української мови як наукова дисципліна.	Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Підготовка до усного опитування. Самостійне вивчення питань: історія розвитку історичної граматики української мови як науки, доробок українських учених у галузі історичної граматики	5	[8; 18; 21; 25]
3	Фонетична система староукраїнської мови раннього періоду. Звукові процеси, спільні для всіх слов'янських мов.	Фонетична система староукраїнської мови раннього періоду. Звукові процеси, спільні для всіх слов'янських мов.	Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Підготовка до письмового опитування.	8	[2; 4; 5; 11]
5	Звукові зміни української мови XI–XIII ст. Пізніші фонетичні зміни (XIV–XVIII ст.).	Звукові зміни української мови XI–XIII ст. Пізніші фонетичні зміни (XIV–XVIII ст.).	Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання завдань для	8	[2; 4; 5; 9; 11]

			самопідготовки. Підготовка до тестового контролю.		
7	Загальна характеристика морфологічної системи української мови XI–XIII ст. Іменник як частина мови.	Загальна характеристика морфологічної системи української мови XI–XIII ст. Іменник як частина мови.	Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Самостійне вивчення походження відмінкових закінчень множинних іменників.	8	[1; 2; 3; 4; 6; 11]
9	Історія займенника і прикметника в українській мові. Історія відмінкових форм займенників. Іменні і займенникові прикметники.	Історія займенника і прикметника в українській мові. Історія відмінкових форм займенників. Іменні і займенникові прикметники.	Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Самостійне опрацювання словотвору прикметників, історії форм ступенів порівняння прикметників.	8	[1; 4; 6; 11]
11	Історія числівника в українській мові. Види числівників за будовою та значенням	Історія числівника в українській мові. Види числівників за будовою та значенням	Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Самостійне ознайомлення з історією відмінкових форм числівників. Підготовка до письмового опитування за темами 4-6.	8	[1; 2; 10]
13	Граматичні категорії дієслова, історія їх розвитку. Утворення категорій дієприкметників і дієприслівників в українській мові.	Граматичні категорії дієслова, історія їх розвитку. Утворення категорій дієприкметників і дієприслівників в українській мові.	Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Підготовка домашніх завдань. Самостійне вивчення категорій дієприкметників і дієприслівників староукраїнської мови.	8	[1; 2; 4; 6; 11]
15	Прислівник. Службові частини мови.	Прислівник. Службові частини мови.	Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань. Підготовка до написання контрольної роботи №2.	8	[1; 2; 4; 6]
17	Історичний синтаксис української мови.	Історичний синтаксис української мови.	Опрацювання літератури, електронного конспекту лекцій. Виконання домашніх завдань.	8	[2; 4; 9; 11]

Політика дисципліни

Організація освітнього процесу в університеті відповідає вимогам положень про організаційне і навчально-методичне забезпечення освітнього процесу, освітній програмі та навчальному плану. Студент зобов'язаний відвідувати лекції і практичні заняття згідно з розкладом, не запізнюватися на них, домашні завдання виконувати відповідно до графіка. Пропущене практичне заняття студент зобов'язаний опрацювати самостійно в повному обсязі і відвітати перед викладачем не пізніше, ніж за тиждень до чергової атестації. До практичних занять студент має підготуватися за відповідною темою і проявляти активність. Домашні завдання теж мають бути виконані своєчасно.

Критерії оцінювання результатів навчання

Кожний вид роботи з дисципліни оцінюється за чотирибальною шкалою. Семестрова підсумкова оцінка визначається як середньозважена з усіх видів навчальної роботи, виконаних і зданих позитивно з урахуванням коефіцієнта вагомості. Вагові коефіцієнти змінюються залежно від структури дисципліни і важливості окремих видів її робіт.

Контроль за засвоєнням знань із навчальної дисципліни «Старослов'янська мова» проводиться за: самоконтроль, письмовий контроль, тестовий контроль, контрольна робота, а також підсумковий контрольний захід. Теоретичне опитування (ПО) передбачає підготовку відповідей на питання, які пропонуються студентам на лекціях. ПО проводиться в усній або письмовій формі. Практичні завдання має такі різновиди: а) письмове експрес-опитування; б) індивідуальні письмові роботи; в) мультимедійні презентації про відомі постаті або писемні пам'ятки. Тестовий контроль становить собою вибір правильної відповіді на теоретичні та практичні питання, відбувається в режимі онлайн в модульному середовищі для навчання MOODLE. Студенти мають по 2–3 спроби (залежно від складності) для виконання тестів. Контрольна робота передбачає характеристику певного історичного етапу розвитку лінгвістики та життєвого і наукового шляху мовознавця або основні положення певної лінгвістичної праці. У кінці семестру студенти складають екзамен.

При виведенні підсумкової семестрової оцінки враховуються накопичені результати поточного контролю (середньозважений бал з отриманих за усі види робіт оцінок) та результат підсумкового контрольного заходу. Студент, який набрав позитивний середньозважений бал за поточну роботу і не здав підсумковий контрольний захід (іспит), вважається невстигаючим.

Структурування дисципліни за видами робіт і оцінювання результатів навчання студентів денної форми в семестрі за ваговими коефіцієнтами

Аудиторна робота				Самостійна робота	Семестровий контроль
Усне опитування	Письмове опитування	Тестовий контроль	Контрольна робота	Домашнє завдання	Підсумковий контрольний захід (екзамен)
2	2	1	2	2	1
ВК: 0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,4

Оцінювання тестових завдань

Студент проходить тестування в онлайн-режимі в модульному середовищі для навчання. Тематичний тест для кожного студента складається з двадцяти тестових завдань, розміщених в системі MOODLE. На тестування відводиться 30 хвилин. Максимальна сума балів, яку може набрати студент, складає 5. При отриманні негативної оцінки тест слід перездати до терміну наступного контролю.

Підсумкова семестрова оцінка за інституційною шкалою і шкалою ЄКТС встановлюється в автоматизованому режимі після внесення викладачем усіх оцінок до електронного журналу. Співвідношення інституційної шкали оцінювання і шкали оцінювання ЄКТС наведені в таблиці.

Іспит виставляється, якщо середньозважений бал, який отримав студент з дисципліни, знаходиться у межах від 3,00 до 5,00 балів. При цьому за інституційною шкалою ставиться оцінка «зараховано», а за шкалою ЄКТС – буквене позначення оцінки, що відповідає набраній студентом кількості балів відповідно до таблиці Співвідношення.

Співвідношення вітчизняної шкали оцінювання і шкали оцінювання ЄКТС

Оцінка ЄКТС	Інституційна інтервальна шкала балів	Вітчизняна оцінка, критерії	
A	4,75–5,00	5	Відмінно – глибоке і повне опанування навчального матеріалу і виявлення відповідних умінь та навиків
B	4,25–4,74	4	Добре – повне знання навчального матеріалу з кількома незначними помилками
C	3,75–4,24	4	Добре – в загальному правильна відповідь з двома-трьома суттєвими помилками
D	3,25–3,74	3	Задовільно – неповне опанування програмного матеріалу, але достатнє для практичної діяльності за професією
E	3,00–3,24	3	Задовільно – неповне опанування програмного матеріалу, що задовольняє мінімальні критерії оцінювання
FX	2,00–2,99	2	Незадовільно – безсистемність одержаних знань і неможливість продовжити навчання без додаткових знань з дисципліни
F	0,00–1,99	2	Незадовільно – необхідна серйозна подальша робота і повторне вивчення дисципліни

Питання для підсумкового контролю з дисципліни

1. Історія української мови як наука. Зв'язки історії української мови з іншими науками.
2. Джерела вивчення історії української мови.
3. Проблема походження української мови та її вирішення в різні історичні періоди.
4. Найважливіші пам'ятки письма XI–XVIII ст., у яких відбито риси живої української мови.
5. Періодизація історії української мови.
6. Наукове вивчення історії української мови.
7. Поняття про праслов'янську мову. Системи вокалізму та консонантизму праслов'янської і давньоукраїнської мов.
8. Склад і складоподіл у праслов'янській і давньоукраїнській мовах.
9. Історія носових *e, o*.
10. Зміна початкових *ort-, olt-*.
11. Розвиток повноголосся (зміна звукосполучень *-tort-, -tolt-, -tert-, -telt-*).
12. Зміни приголосних під впливом *j*. Прокоментувати наслідки цих змін, відбиті в українській мові.
13. Три палаталізації задньоязикових приголосних під впливом голосних переднього ряду. Прокоментувати наслідки цих палаталізацій, відбиті в українській мові.
14. Зміна *je* в *o* на початку слова.
15. Історія звука *h* (*ять*).
16. Історія *ъ* та *ь*, їх позиції.
17. Зміна *ъ* та *ь* у сполученні з плавними *p* та *l*.
18. Наслідки занепаду *ь* та *ъ* у системі голосних.
19. Історичне пояснення чергування *o, e* з *i* в українській мові. Вставні і випадні *o, e* в українській мові.
20. Наслідки занепаду *ъ* та *ь* у системі приголосних.
21. Зміна *e* в *o* після шиплячих та *j* в українській мові.
22. Приставні приголосні в праслов'янській та українській мовах.
23. Ствердіння і пом'якшення приголосних у процесі розвитку української мови.

24. Історичне пояснення чергування голосних звуків у сучасній українській мові.
25. Історичне пояснення чергування приголосних звуків у сучасній українській мові.
26. Іменник. Основні граматичні категорії іменника в історичному висвітленні.
27. Давні типи відмінювання іменників, які виділялися на основі суфіксів-детермінативів.
28. Процеси змішування та взаємодії давніх типів відмінювання іменників. Основні чинники становлення сучасних відмін в українській мові.
29. Історія відмінкових закінчень сучасної I відміни українських іменників.
30. Історія відмінкових закінчень сучасної II відміни українських іменників.
31. Історія відмінкових закінчень сучасної III відміни українських іменників.
32. Історія відмінкових закінчень сучасної IV відміни українських іменників.
33. Займенник. Історія особових займенників української мови. Становлення і розвиток особового займенника третьої особи.
34. Неособові займенники та історія їх форм.
35. Прикметник як частина мови, значеннєві розряди прикметників, їх словотвір.
36. Поділ прикметників за будовою. Історія іменних прикметників.
37. Історія займенникових прикметників в українській мові.
38. Історія ступенів порівняння прикметників.
39. Числівник. Значення, будова, відмінювання числівників в історичному висвітленні.
40. Історія сучасних груп прислівників української мови.
41. Історія службових частин мови та вигуку.
42. Дієслово. Історія основних граматичних категорій. Класифікація дієслівних основ.
43. Давні класи дієслів і сучасні дієвідміни української мови.
44. Історія особових форм дієслів теперішнього часу в українській мові.
45. Історія форм майбутнього часу.
46. Історія особових форм аориста.
47. Історія особових форм імперфекта.
48. Історія особових форм перфекта.
49. Історія особових форм плюсквамперфекта.
50. Історія дієслівних форм умовного способу в українській мові.
51. Історія особових форм наказового способу в українській мові.
52. Інфінітив та супін, їх історія.
53. Історія форм активних і пасивних дієприкметників в українській мові.
54. Способи вираження підмета в українській мові на різних етапах її історичного розвитку.
55. Способи вираження присудка в українській мові на різних етапах її історичного розвитку.
56. Засоби ускладнення простого речення в українській мові на різних етапах її історичного розвитку.
57. Конструкції з подвійними відмінками. Зворот «давальний самостійний».
58. Складнопідрядне речення, його види.
59. Складносурядне речення, його види.
60. Пряма мова. Особливості порядку слів на різних етапах формування української мови.

Рекомендована література **ОСНОВНА**

1. Денисюк В. В. Історична граматики української мови : навч.-метод. посібник. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 288 с.
2. Крижанівська О. І. Історія української мови: Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 248 с.
3. Царалунга І. Б. Історична граматики української мови. Електронний конспект лекцій для студентів спеціальності «Філологія. Українська мова і література». Хмельницький : ХНУ, 2012. 134 с.

ДОДАТКОВА

1. Брус М. П. Історична грамати́ка української мови. Частина перша. Теоретичний матеріал. Тематичні таблиці : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : ПП Голіней О. М., 2016. 184 с. (<http://surl.li/lbbmj>)
2. Гримашевич Г. Способи вираження присудка в актовій книзі Житомирського гродського уряду 1611 року. *Філологічний часопис*. 2022. Вип. 2 (20). С. 27–35. (<https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2022.268643>)
3. Денисюк В. Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVII–XVIII ст. *Філологічний часопис* : зб. наук. пр. / гол. ред. О.Ю. Зелінська. Умань : Візаві, 2016. Вип. 1 (7). С. 28–37. (<https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/5118>)
4. Денисюк В. Вокативна домінанта полемічного дискурсу. *Філологічний часопис* : зб. наук. пр. / гол. ред. О.Ю. Зелінська. Умань : ВПЦ «Візаві», 2016. Вип. 2 (8). С. 27–37. (<https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/6520>)
5. Денисюк В. Функціонування форм ступенів порівняння прикметника в українській мові XVII–XVIII ст. *Науковий вісник* : збірник наукових праць / Зайченко І. В., Чепка О. В., Денисюк Т. К. (відп. за випуск) та ін. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. Вип. 1. С. 32–38. (<https://dspace.udpu.edu.ua/handle/6789/8608>)
6. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична грамати́ка української мови. Київ : Вища школа, 1980. 319 с.
7. Зелінська О. Ю., Денисюк В. В. Синтаксис нумератива у щоденниковому дискурсі української мови початку XVIII ст. *Dynamics of the development of world science*. Abstracts of the 8th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2020. Рр. 437–446. (<https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/12579>)
8. Історія української мови. Морфологія. Київ : Наук. думка, 1978. 540 с.
9. Історія української мови. Синтаксис. Київ : Наук. думка, 1983. 503 с.
10. Історія української мови. Фонетика. Київ : Наук. думка, 1979. 367 с.
11. Історія української мови: словник-довідник / ідея, упоряд. та окремі статті В.В. Денисюка. Умань : Візаві, 2013. 387 с.
12. Колоїз Ж. Історична фонетика і грамати́ка української мови : навч. посібник. Кривий Ріг : ФОП Маринченко С. В., 2023. 244 с.
13. Купчинська З., Пілецький В. Історична грамати́ка української мови : навч. посібник для студентів філологічних факультетів. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 295 с.
14. Мойсієнко В. М. Числівники в північноукраїнських пам'ятках. *На сторожі слова* : зб. наук. праць на пошану професора Василя Грещука. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2019. С. 236–243. (<http://eprints.zu.edu.ua/30778/>)
15. Павленко Л. П. Історична грамати́ка української мови : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. 206 с.
16. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів слов'янських зі «спільної колиски». 2-е вид., доп. Київ : Арістей, 2004. 179 с.
17. Слободинська Т. С. Історична грамати́ка української мови. Модульний курс : посіб. для студ. 2 курсу : (галузь знань 0203 Гуманітарні науки, напрям підготов. 6.020303 Філологія. Укр. мова та л-ра). Вінниця : Меркьюрі-Поділля, 2013. 305, [1] с.
18. Царалунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст. : монографія. Хмельницький : ФОП Гонта А.С., 2017. 448 с.
19. Царалунга І. Грамоти як репрезентанти староукраїнської мови XIV – XV ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. пр. Вип. 12. Хмельницький, 2017. С. 263–266. (<https://elar.khmnpu.edu.ua/handle/123456789/6784>).
20. Царалунга І. Синтаксичні особливості Вишнівської актові книги XVII ст. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : збірник наукових праць. Вип. 16. Хмельницький, 2019. С. 206–211 (<https://elar.khmnpu.edu.ua/handle/123456789/7813>).
21. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків : Акта, 2002. 1054 с.